

Valkhoff: een Amersfoortse uitgeverij van jeugdboeken

In de stad Amersfoort zijn uitgeverijen gespecialiseerd in kinder- en jeugdboeken vóór 1940 op de vingers van één hand te tellen. Daaronder bevindt zich een uitgeverij die gedurende vijfenvijftig jaar actief is geweest en grote bekendheid verwierf met boeken voor – wat toen heette – de rijpere jeugd: Valkhoff. De oprichter in 1890 was Jan Valkhoff; hij en later zijn zoon Johan hebben de directie gevoerd tot het einde van de Tweede Wereldoorlog.¹

1 Vader en zoon Valkhoff

Jan Valkhoff (1864-1943), geboren in Rotterdam, was de zoon van Johan Nicolaus Valkhoff (1834-1900), een leraar M.O. te Rotterdam en Breda, die later directeur van de H.B.S. in Heerenveen werd en vervolgens schoolopziener in de districten Heerenveen en daarna Arnhem (Zuidema, 1914).

Jan was tussen 1881 en 1890 bediende bij enkele boekhandelaren: M.M. Couvée in 's-Gravenhage, L.D.C. van Dobben in Alkmaar, Adr. Koller in Rotterdam en P. Geerts in Hoorn. In 1891 trad hij in het huwelijk met Maartje Schenk, geboren in 1860 in Wieringerwaard. Zij schonk hem in 1892 een zoon Johan, zijn enige kind. Zij overleed in 1916 en Jan hertrouwde in 1920 met Lena Folmer, die in 1883 in Amsterdam was

geboren. Valkhoff woonde op de Zuidsingel en vanaf 1925 tot 1930 op het adres Koningin Sophialaan 12; nog heden staat een metalen valk als windvaan op het dak van dit pand.

Jan Valkhoff kwam uit een geletterde familie; enkele familieleden publiceerden boeken in zijn uitgeverij.²

Jan Valkhoffs zoon Johan (1892-1945) trouwde in 1915 met Catherina A. van Duinen, geboren in 1896. Ze kregen drie kinderen: Johanna in 1916, Rudolf Jan in 1918 en Saskia in 1921. Zijn vrouw vertrok (na hun scheiding) in 1926 naar Amsterdam. Johan trouwde opnieuw, in 1931, met Johanna A.G. Bruinings Ingenhoves (geboren in 1890 te Voorburg), die eerder was gescheiden van J.H. Rolandus Hagedoorn; zij had een dochter Jeanne

¹ Voor de volledigheid melden we hier dat de uitgever P. Veen Dzn, uitgever van vaak enigszins esoterische werken, ook in de jeugdboeken actief was tussen 1907 en 1961 (Brongers, 1998). Twee werken zijn in dit opzicht relevant: H.J. Bouten, *Dè Meriah – een verhaal uit Engels-*

Indië, 1907, met illustraties van A. Rünckel, en Joyce Lankester Brisley (medewerkster van Christian Science Monitor), *Verdere verhaaltjes van Milly-Molly-Mandy*, ca. 1925.

(geboren in 1916) uit dit eerdere huwelijk. Moeder en dochter waren in 1923 uit Den Haag naar Amersfoort gekomen. In 1938 vertrokken Johanna en haar dochter Jeanne voor enige tijd naar Wenen.

Vanaf 1923 woonde zoon Johan lange tijd op de Emmalaan; in 1938 verhuisde hij naar de Groen van Prinstererlaan en in 1940 naar de Troelstralaan.

Johan koos in de Tweede Wereldoorlog op een gegeven moment de kant van de bezetter. Als gevolg hiervan verbraken verschillende auteurs, waaronder Willy Pétilon, de relatie met de uitgeverij. Er is echter geen door Valkhoff uitgegeven boek bekend met nationaal-socialistische of verwante trekken. Adriaan Venema, geschiedschrijver van literair Nederland in de Tweede Wereldoorlog, vermeldde Valkhoff in het geheel niet, de onderzoeker Gerard Groeneveld (2001 en 2002) kon ook geen gegevens ter zake, het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie had ook geen details, had er zelfs nooit vragen over gekregen.

Uit een onderzoek kort na de Tweede Wereldoorlog door het Tribunaal te Utrecht (Fokkema

e.a., 1946) bleek dat Johan in 1941 toetrad tot de Nederlandsch-Duitsche Kultuurgemeenschap. Hij meldde zich verder in 1943, dus zeer laat, aan als “sympathiseerend lid” van de NSB, om dit in april 1944 om te zetten in een normaal lidmaatschap. Uit krantenberichten blijkt dat Johan tijdens de oorlogsjaren lid van het bestuur was van de Amersfoortsche Kunstkring, opgericht in 1922, die culturele avonden in Amersfoort organiseerde. Toen in 1941 het voorstel om joodse bezoekers te weren in het bestuur werd besproken, trokken de meeste bestuursleden zich terug; over bleven slechts twee leden met Duitse sympathieën, Johan Valkhoff en architect C.B. van der Tak. De Kring kwijnde daarna weg.

De krant die door Valkhoff werd uitgegeven (zie II) koos in de oorlog de kant van de bezetter en omarmde het nazistisch gedachtegoed. De krant stond in de oorlogsjaren onder redactie van Dr. J.G. Loohuis, een wat naïeve wetenschappelijke medewerker van de Universiteit van Utrecht (Knippenberg en Van Schendelen, 2003).

Johan stierf op 15 november 1945. In het bevolkingsregister van Amersfoort is te zien dat van zijn overlijden aangifte werd gedaan door de

² De vader van Jan Valkhoff, Johan Nicolaus (later gespeld als Nicolaas) Valkhoff, directeur van een HBS, schreef vele leerboeken voor het onderwijs in moderne talen. Hij was gehuwd met Maria van den Hooonaard; ze kregen zes kinderen, vier zoons en twee dochters. Twee broers van Jan zijn literair actief geweest. Broer Pieter Valkhoff (1875-1942), geboren in Heerenveen, maakte carrière in de Franse taal- en letterkunde, en bracht het tot hoogleeraar in Utrecht. Pieter publiceerde vier boeken bij de uitgeverij van zijn broer; twee fictiewerken onder pseudoniem L. de Rooy van Heerlen (zie IV), en twee werken over Franse taal en letterkunde (zie IV). Pieter was getrouwd met F.J. Jonkhoff (1878-1933), die een literaire carrière volgde onder het pseudoniem Lina van Bussum; Valkhoff publiceerde een meisjesroman van haar hand (zie III). Hun zoon Marius (1905-1980) was neerlandicus; ook van hem gaf Valkhoff een boek uit (zie IV). Een tweede broer, Cornelis, geboren in 1869 te Breda, was belastinginspecteur. Ook hij droeg een steentje bij aan het non-fictie fonds van Valkhoff (zie IV). Twee zoons

van Cornelis, neven van Jan, dienen ook te worden genoemd: Jo en Rein. Neef Jo Valkhoff (1897-1975) werd geboren in Schiedam. Hij was jurist en Ruslandkenner, vertaalde Trotzki's *Geschiedenis der Russische revolutie* (Querido, 1936) en schreef zelf *Twee nieuwe staatsvormen: fascistische en Sovjetstaat – overeenkomst en verschil* (Kosmos, 1935). Hij aanvaardde in 1945 het hoogleraarschap Rechten aan de UvA met een rede getiteld *Ontwikkeling van het eigendomsrecht in oorlogstijd* (Tjeenk Wilink, Haarlem, 1945). Van hem zijn geen boeken door Valkhoff uitgegeven. Neef Reinhard Johan (Rein) Valkhoff (1899-1971) werd geboren in Aardenburg, woonde tot 1928 in Amersfoort en daarna in Bergen, N.H. Hij trouwde in 1926 met Anneke Wijdom (1897-1947), die onder de naam Anke Servaes een aantal boeken publiceerde, vooral over zieke kinderen. Rein werd in het bevolkingsregister van Amersfoort als uitgever genoemd, maar is vooral bekend gebleven als auteur van jeugdboeken waarvan er enkele bij Valkhoff werden gepubliceerd (zie bijlage 1), andere bij Holkema & Warendorf.

¹ Advertentie uit ‘De Eembode’, 25 oktober 1890, p.3/4

kantoorbediende J. van der Brug. In 1946 werd een onderzoek door notaris Hoevers, benoemd door het Nederlandsch Beheersinstituut, uitgevoerd naar het privé- en het zakelijk vermogen van Valkhoff (Hoevers, 1946). Hoevers kon weinig substantieels vinden. Daarop werd de oorspronkelijke veroordeling, namelijk verbeurdverklaring van zijn nalatenschap, omgezet in een boete van f 1000 (Fokkema e.a., 1946).³

II De uitgeverij Valkhoff

In 1890 startte Jan Valkhoff een boekwinkel aan de Langestraat 109 in Amersfoort; hij had rond 1900 enkele jaren een tweede pand op Nieuwstraat 23. De winkel werd in 1901 verplaatst naar de Utrechtsestraat 1, later omgenummerd tot 46. Dit laatstgenoemde pand werd bij die gelegenheid verbouwd naar een ontwerp van architect H. Kroes. Valkhoff leverde boeken, bladmuziek, prenten en cadeauartikelen, en bemiddelde bij drukwerk en advertenties.

³ Volgens Leo Beek jr., zoon van Cissy van Marxveldt, was Johan echter eerder links- dan rechtsgezin, maar was het de invloed van zijn vrouw die hem tot de in feite zeer naïeve stap bracht. Hoe het zij, uit het rapport van Hoevers bleek dat hij een zwakke persoonlijkheid was, gemakkelijk te beïnvloeden. Beek meldde dat Johan in

In 1891 begon Valkhoff met uitgeefactiviteiten; zijn eerste boek was het *Nieuw adresboek voor Amersfoort, Baarn en Soest*, in samenwerking met de drukker A.J. Michielsens.

In 1897 werden uitgeverij en boekhandel gesplitst, de uitgeverij ging verder als Valkhoff & Van den Dries. De vennoot H. van den Dries was verantwoordelijk voor de totstandkoming van de *Militaire Bibliografie*. Hij trok zich echter terug uit de firma in 1899. De naam werd bij die gelegenheid gewijzigd in Valkhoff & Co, hoewel Jan Valkhoff de enige overgebleven firmant was.

De boekhandel ging vanaf 1897 een eigen weg, met Y.O de Jong als zetbaas, nog onder de naam Valkhoff. In 1917 nam De Jong de winkel over en verkocht deze in 1926 aan J.H. Ittmann, die toen al een kantoorboekhandel aan de Langestraat 4 exploiteerde.

Vanaf 1915 huurde Valkhoff het pand Achter de Arnhemse Poortwal 2B, eerst als magazijn, na 1917 als vestigingsplaats van de uitgeverij.

Op verschillende van de Valkhoffboeken vinden we de naam van de drukker: “Stoomdrukkerij Michielsens”, later na een overname bekend als: “Boek- en Kunstdrukkerij S.W. Melchior, Amersfoort”. Of deze drukker het merendeel van de boeken van Valkhoff heeft verzorgd, is niet bekend. Over het binden van de boeken zijn we niet (goed) ingelicht. Hier en daar is een bandstempel te vinden; op enkele van de jeugdboeken is de firmaam Wöhrmann en Zonen, Zutphen, te vinden.

Valkhoff pakte in de eerste tientallen jaren van zijn bestaan van alles aan. Hij was niet kieskeurig; jeugdboeken werden al na enkele jaren in zijn uitgeverij opgenomen; zie III. Zijn

1943 of 1944 papier dat was bestemd voor de uitgave van *De landverhuizers van Nieuw-Amsterdam* van J.G. Kramer, had gebruikt voor het boek *De drijffacht van David Napoleon*, geschreven door Leo Beek jr. onder het pseudoniem Jan van Marxveldt; er werden er in 1945 20.000 van verkocht (Beek, 2001).

2 Beeldmerk van Wolter

belletriefonds met oorspronkelijke Nederlandse en vertaalde buitenlandse romans had al gauw een grote omvang. Zie IV. In die periode heeft hij zich in zijn uitgaven, in lijn met de ontwikkelingen in Nederland en erbuiten, frequent op theosofische, psychologische en esoterische paden begeven.⁴ Zowel in de fictie als in de non-fictie van Valkhoff vinden we verschillende titels op dit gebied.

In 1904 startte Valkhoff met de uitgave van het *Amersfoortsch Dagblad* in een samenwerkingsverband met het Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad. Het blad werd in Utrecht bij drukkerij Bosch gedrukt. De krant verscheen tussen 1904 en 1942, aanvankelijk als advertentieblad, vanaf 1908 als dagblad. Hij werd aangeprezen als “de krant die algemeen gelezen wordt te Amersfoort door het beschaafde publiek”. In 1912 werd het samengevoegd met *De Eemlander*, *Liberaal Orgaan voor Amersfoort en omstreken*,

⁴ De oorzaken van de opbloei van deze stromingen in de literatuur van rond 1900 zijn niet eenduidig. Verschillende ontwikkelingen zijn ervoor verantwoordelijk. Er kwam aandacht voor het individu en zijn sentimenten, waaronder de persoonlijke beleving van religie en kunst. Er was in de kunst de opkomst van het symbolisme met aandacht voor het “hogere”, het “andere”. Theosofie accentueerde het bestaan van een andere werkelijkheid

3 Beeldmerk van Luttge

tot dan toe uitgegeven door en gedrukt bij drukkerij Eymann in Amersfoort. Het kreeg na de fusie de naam *Amersfoortsch Dagblad De Eemlander*. Bosch in Utrecht bleef de drukker. Het bleef als dagblad bestaan tot 1942, toen het door de bezetter werd gesloten.

Jan Valkhoff was tussen 1910 en 1934 bovendien werkzaam als inkoper voor de Indische Boekhandel Visser, met winkels in Batavia, Weltevreden, Bandoeng en Buitenzorg.

Valkhoff gaf in 1917 en 1918 enige nummers uit van een promotietijdschrift *Jong Holland*, met wat verhaaltjes en afbeeldingen, en wervende teksten voor de eigen uitgaven. In 1933 werd gestart met een maandblad voor meisjes van 14 tot 18 jaar, genaamd *Meisjesleven*. Redacteur was de schrijfster Willy Pétilion (zie III en bijlage 1); er werkten vele schrijvers en illustratoren aan mee (Rietveld-Van Wingerden, 1992). In 1938 nam de uitgeverij Hollandia het tijdschrift over; in 1939

achter de zichtbare wereld. Tegelijkertijd is er de opbloei van de menswetenschappen, in het bijzonder de psychologie, die de onvolkomenheden in de kennis van de mens aan het licht brachten. Verder is er de toenemende kennis van de Oriënt na de archeologische ontdekkingen van die tijd. Tenslotte is er de opkomst van romantische gevoelens betreffende de natuur en vooral de geheimen daarin (Anbeek, 1990).

kwam het laatste nummer uit.

Valkhoff gebruikte een initiaaldevies “Immer Voorwaarts”. In 1900 werd een beeldmerk, een valk in een cirkel, ontworpen door de Amersfoortse kunstenaar H.J. Wolter jr. (1873-1952) in gebruik genomen; zie afb. 2. Rond 1925 werd dit beeldmerk vervangen door één met een gestileerde uil, ontworpen door J.M. Luttge (1904-1989); zie afb. 3.

In 1917 werd Jans zoon Johan Valkhoff als firmant in het bedrijf opgenomen. Tot het overlijden van Jan in 1943 waren Jan en Johan formeel vennoten, hoewel Johan na de verhuizing van Jan naar Den Haag in 1929 in feite de zaak leidde.

In de begintijd van de uitgeverij werd aan het romanfonds nog grote waarde gehecht, groter dan aan de jeugdboeken. De advertentie in afb. 4 maakte nog uitsluitend gewag van belletrije,

romans voor volwassenen, maar enkele jaren later werd ook breeduit reclame gemaakt voor jeugdboeken; zie afb. 5.

Nadat zoon Johan als firmant in het bedrijf was opgenomen, werd het accent sterker op de krant (*Amersfoortsch Dagblad*) en het jeugdboekenfonds gelegd. Vooral in de jaren 1925-1940 was dit laatstgenoemde fonds zeer succesvol, met name door de boeken van Cissy van Marxveldt. Het romanfonds (zie IV) verliep als gevolg hiervan.

In de Tweede Wereldoorlog ging de zaak snel achteruit. Zoals al gemeld had Johan de zijde van de bezetter gekozen. Valkhoff verkocht in 1943 het auteursrecht voor vrijwel alle boeken aan H.K.L. Ligthart te Bussum voor f 30.000. Hij wilde het bedrijf voortzetten met twee compagnons, de heren Van Gemeren en Roskam, en hij

4 Aanbiedingsbrief van belletriefonds, 1906

5 Aanbiedingsbrief van jeugd- en belletriefonds, 1913

had al in 1944 enkele auteurs gecontracteerd. Echter aan het eind van de oorlog had het fonds geen levensvatbaarheid meer en werd de uitgeverij opgeheven (Hoevers, 1946). Na de Tweede Wereldoorlog werd het jeugdfonds door anderen voortgezet.⁵

III Het jeugdboekenfonds van Valkhoff

Een inventarisatie heeft opgeleverd dat Valkhoff 60 auteurs in zijn jeugdfonds had geëngageerd, waarvan 11 niet de Nederlandse nationaliteit hadden (zie bijlage 1). Deze 60 auteurs gaven bij Valkhoff 165 titels uit, gemiddeld 2,75 per auteur. Negen auteurs waren het meest succesvol, publiceerden vijf of meer boeken: Van Aalst (5 boeken), Belinfante (9), Gredsted (5), Hubert van Beusekom (7), Kieviet (20), van Marxveldt (21 inclusief het gemeenschappelijke boek *Confetti* met Belinfante), Pétilion (7), Steunenbergh (5) en Vémor (5). Deze successchrijvers publiceerden bij Valkhoff tezamen 83 titels, gemiddeld 9,2 per auteur.

Twee auteurs, door Valkhoff in het Bellettriefonds opgenomen, namelijk Thérèse Hoven en Marie Ovink-Soer hebben mogelijk ook kinderboeken gepubliceerd (8). Deze auteurs blijven verder buiten beschouwing.

Veel van de auteurs van jeugdboeken in het fonds van Valkhoff waren specialisten in een bepaalde categorie, zoals historie (Kramer, Houbolt, Kieviet), indianen (Eekhof, Gredsted), Indië (Van Etten, Sevenhuysen), sprookjes (Burnett, “Elisabeth”, Eijgenhuysen), verliefde schooljeugd (Van Marxveldt en vele anderen),

avonturen (Wörishöffer, Van Tienhoven, d’Ivoi, Kieviet), auto’s en vliegtuigen (Bousсенard, Dubois).

De meeste populaire auteurs publiceerden ook bij andere Nederlandse uitgeverij van jeugdboeken, waarvan Kluitman en Holkema & Warendorf de belangrijkste waren. Cissy van Marxveldt was in dit verband een uitzondering: na een korte aanloopperiode bij Sijthoff is ze steeds bij Valkhoff gebleven. Een succesvolle schrijfster als Willy Pétilion publiceerde bij Valkhoff én Holkema & Warendorf (Van der Veer, 2000). Van verschillende van de genoemde auteurs is maar één enkel jeugdboek bekend; we moeten concluderen dat hun (voor de jeugd bestemde) werk beneden de maat of in elk geval niet succesvol was.

Korte opmerkingen over de auteurs zijn in bijlage 1 opgenomen, met twee uitzonderingen: de succesvolste auteurs Kieviet en Van Marxveldt. In nog al wat gevallen zijn biografische gegevens over de auteurs niet beschikbaar; veel onderzoek zou nodig zijn om een en ander boven water te brengen.

Al vroeg, dit wil zeggen vóór 1910/1915, had Jan Valkhoff veertien Nederlandse auteurs van jeugdboeken geëngageerd, waaronder een zestal succesvolle, namelijk C. Joh. Kieviet, Truida Kok, J.G. Kramer, Anna Hubert van Beusekom, Jo Ufkes en D.G. Steunenbergh. Ook van een viertal schrijvers van naam uit andere Europese landen verwierf hij in deze periode de auteursrechten: Paul d’Ivoi, Sofie Wörishöffer, Frances Hodgson Burnett en Louis Bousсенard.

De meest prominente van deze groep is

zonder twijfel C. Joh. Kieviet (1858-1931), een onderwijzer die kinderboeken ging schrijven uit onvrede met het aanbod ervan. Hij is vooral bekend als auteur van de Dik Trom reeks. Hij schreef daarnaast veel historische jongensboeken; de betreffende boeken werden bij Valkhoff onder de serienaam “Kieviet’s (Geïllustreerde) Historische Bibliotheek” uitgebracht. Hij publiceerde tussen 1894 en 1927 vele boeken bij Valkhoff, meestal voorzien van illustraties van Braakensiek; in latere drukken werden soms nieuwe illustratoren aangetrokken. Ook bij andere uitgeverijen zoals Kluitman en Holkema & Warendorf verschenen vele jongensboeken van Kieviet.⁶ Hij schreef drie boeken over De club van zessen klaar; de beide andere delen zijn De club in Valkenburg en Uit het Notulenboek van Dorus. Het vooroorlogse boek De zoon van Dik Trom is in de Tweede Wereldoorlog enige tijd verboden geweest en werd vervolgens in gecensureerde vorm weer op de markt gebracht; dit vanwege uitlatingen in het boek als “weg met de moffen” en “leve het huis van Oranje”.

Het merendeel van de auteurs van het jeugdfonds kwam wat later, vanaf ongeveer 1920, voor

het voetlicht. Valkhoff trachtte auteurs die al hun sporen hadden verdiend voor zijn fonds te winnen; soms was hij mogelijk wat voorbarig.⁷

Ook in deze categorie is een sterauteur te noemen, namelijk Cissy van Marxveldt, pseudoniem van Setske de Haan (1889-1948). Ze was in 1916 gehuwd met Leo Beek, uit welk huwelijk twee zoons (Ynze in 1916 en Leo in 1920) werden geboren. Cissy van Marxveldt schreef zeer populaire meisjesromans, die (na een begin bij Sijthoff) bij Valkhoff werden gepubliceerd. Bij Sijthoff publiceerde ze in 1917 *Game and set*, met illustraties van F. Hogerwaard, en *Het hoogfatsoen van Herr Feuer*, dit laatste onder het pseudoniem Betty Bierema. Beide boeken werden later door Valkhoff overgenomen, waarbij *Game and set* een andere titel kreeg: *Vriendinnen*. Tussen 1919 en 1940 verscheen bij Valkhoff een reeks zeer populaire meisjesboeken van haar hand in vele drukken; boeken uit de vierdelige Joop ter Heul serie telden soms meer dan tien drukken. Later schreef ze een Marijke-trilogie (1929-1934) en twee delen Puck van Holten (1931 en 1935). Haar boeken pasten goed in de opvattingen van de Gay Twenties. In 1930 publiceerde zij het boek *Confet-*

Holkema & Warendorf publiceerde boeken van Kieviet die ook door Valkhoff werden uitgegeven: *De hut in het Bosch*, *De duinheks*, en *In woelige dagen*. Van *In woelige dagen* zijn zelfs de meeste drukken verschenen bij Van Holkema en Warendorf, mogelijk zelfs alle; desondanks noemt Valkhoff in enkele brochures dit boek als een door hem uitgegeven werk. En daarom is het boek in bijlage 1 opgenomen. Ook over het boek *De club van zessen klaar* bestaat enige onzekerheid over de uitgever: werd het in 1898 eerst door Van Holkema & Warendorf in Amsterdam of door Valkhoff uitgegeven? (Brok, 2006) Verder: de relatie van Kieviet met Kluitman en Valkhoff is nog niet voldoende bekend; er is sprake van een conflict tussen Kluitman en Kieviet waardoor Valkhoff in bepaalde perioden de uitgaven voor Kieviet verzorgde. ⁷ In het boek *Bremheuwel* van Jo Ufkes, gepubliceerd door Valkhoff in 1916, werd in de advertentiesectie een drietal boeken aangeprezen, die niet in bijlage 1 zijn opgenomen. Het gaat om twee boeken van Nienke van Hichtum, pseudoniem van Sjoukje Bokma de Boer (1860-1939),

namelijk *Zwarte Jacob van den Valkenburg – Een ware geschiedenis*, met illustraties van Willem Wenkebach, en *Tien verhalen uit de Duizend-en-een-nacht*, geïllustreerd door K. Simunek, en daarnaast een boekje van Anna Sutorius (1880-1954): *Vlindertjes*, 14 versjes, met tekeningen van Rie Cramer. Nienke van Hichtum is bekend van vele kinderboeken waaronder *Afke’s Tiental*. Anna Sutorius schreef kinderversjes, zoals *Onder moeders paraplu*. De boeken waren al eerder door andere uitgeverijen geproduceerd; *Vlindertjes* en *Tien verhalen uit Duizend-en-een-nacht* bijvoorbeeld waren in respectievelijk 1908 en 1912 al door P.N. van Kampen in Amsterdam uitgegeven. Valkhoff heeft deze boeken mogelijk in licentie van Van Kampen uitgebracht of willen uitbrengen. Het is echter op zijn minst twijfelachtig of het tot een uitgave is gekomen; we hebben echter eenmaal een uitgave van *Zwarte Jacob* gezien, met een omslag van Valkhoff, maar met vermelding van Van Kampen op de titelpagina! Mogelijk betreft het een wederverkoop van deze boeken.

⁵ Er was een “Uitgeverij Valkhoff” enkele jaren na de oorlog actief. Blijkbaar gebruikte Ligthart of een andere persoon nog enige tijd de naam Valkhoff, met vestigingsplaats Huizen; enkele titels van vroeger en ook enige nieuwe werden toen uitgegeven. Voorbeelden: Janet Wheeler, *’t Is Bill Bradley weer*, en James Willard Schultz, *Pitamakan als Zwartvoet-Indiaan*, beide met illustraties

van Gust Hens. En eind 1947 werd een tweede druk van een boek van Willy Pétilion (*Secretaresje*) in de handel gebracht buiten medeweten van de auteur. Ligthart verkocht het fonds in 1946 of 1947 aan de Erven Loosjes in Haarlem, vanwaar ze in 1951 naar de Uitgeverij West-Friesland in Hoorn gingen. Uiteindelijk is nu de uitgeverij Kok in Kampen de eigenaar geworden. ⁶ De uitgeverij

VOORJAARSAANBIEDING 1932

VALKHOFF & CO
UITGEVERS - AMERSFOORT

VIVA LÛTKEN
DOOR VIVA LÛTKEN

ESTRID OTT
DOOR ESTRID OTT

ELSA HEINBERG
DOOR ELSA HEINBERG

DE DEENSE MEISJES HEBBEN GEROZEN DE WIJDE-WIJDE WERELD
DOOR VIVA LÛTKEN

SONJA ALS JOURNALISTE
DOOR ESTRID OTT

HET GEHEIM
DOOR ELSA HEINBERG

TEKENINGEN VAN HANS BORREBACH

Ter aanvulling leveren wij de drie jongensboeken: Kapitein Terry Gredsted, De Grosse Arming, Holger Rützebeck, De Liefste Loke, Valdemar Hanöl, De Zilversehelden op dezelfde aanbestedingsvoorwaarden.

AANBIEDINGSVORWAARDEN:
8 mei met 25% — 12 mei met 40% — 25 mei met 45% — 30 mei met 50%

De bekendste vertaalde teekeningen van VALKHOFF & Co. Uitgevers in AMERSFOORT tegen aanbestedingsvoorwaarden:

van der Drie bekende Meisjesboeken:	45 stuks	15 gld.
van der Drie bekende Jongensboeken:	45 stuks	45 gld.
WAAR:		WAGNPLAAT

Onze serie bekende Jongens- en Meisjesboeken is hiernede compleet

6 Aankondiging van vertaalde bekende Deense meisjesboeken, 1932.

ti met Emmy Belinfante-Belifante. Deze laatste heeft in 1931 een tekstje gemaakt voor een reclamefolder bij gelegenheid van het verschijnen van Puck van Holten.

Cissy's boeken voor volwassenen die ook door Valkhoff werden uitgegeven, waren minder succesvol: *Caprices* (1922) en *Herinneringen* (1928). Cissy van Marxveldt was hoofdredactrice van het tijdschrift *Praten en Breien*, dat verscheen in 1934 en 1935 voor leden van de "Everlasting Brei-Club"; de administratie werd waargenomen door de firma Publex (Sanders, 2006).

Cissy raakte in 1929 aan een zijde van haar lichaam verlamd door een hersentumor. Hoewel

ze redelijk herstelde, ging haar werkkraft achteruit; ze moest met haar linkerhand haar boeken typen (Schuddeboom, 2006). Na 1937 publiceerde ze nauwelijks nieuw werk. Haar verdiensten waren echter nog zeer aanzienlijk; ze werden geschat op f 50.000 per jaar.

De Tweede Wereldoorlog maakte een einde aan het succes toen Cissy weigerde lid te worden van de Kultuurkamer. Haar man werd in 1944 gefusilleerd. Ze verwerkte haar ervaringen in een boek *Ook zij maakte het mee*, in 1946 uitgegeven bij Loosjes. Na de oorlog verschenen vele van de "vooroorlogse" en enkele nieuwe titels (onder andere *De Dochter van Joop ter Heul*) bij de imagi-

DE JONGE VAN DOORNS
DOOR H. VAN HICHTUM

HET KWARTET
DOOR ELSA VAN HEINBERG

Zwarte Jakob van den Valkenburg
DOOR H. VAN HICHTUM

Tien Verhalen uit de Duizend-en-een-Nacht
DOOR H. VAN HICHTUM

7 Aankondiging van de boeken van Nienke van Hichtum en Anna Surtorius, in: Bremeuvel, van Jo Ufkes, te druk.

naire uitgeverij Valkhoff in Huizen, daarna bij Erven Loosjes en Uitgeverij West-Friesland. Opnieuw werd de titel van *Game and set* veranderd, nu in *Op eigen benen*. De latere boeken en haar memoires werden mogelijk voor een deel geschreven door haar zoon Leo die soms haar naam, soms het pseudoniem Jan van Marxveldt gebruikte.

Naast Cissy van Marxveldt waren vanaf 1920 nog verschillende andere succesvolle Nederlandse auteurs van jeugdboeken in het jeugdfonds van Valkhoff vertegenwoordigd. We noemen: George van Aalst, Emmy Belinfante-Belifante, Willy Pétilon, Ine van Etten, Tine Ophof-Sterk en Ella Vémor.

Valkhoff kon in 1931 de hand leggen op een zestal boeken van Deense auteurs, prijswinnaars van een door het Deense dagblad *Politiken* geschreven wedstrijd. Het ging om drie jongensboeken en drie meisjesboeken. De boeken werden alle vertaald door Mary Horrix. We weten niet hoe Valkhoff met deze auteurs in contact is gekomen; mogelijk speelt de populariteit van Scandinavische en Deense auteurs een rol (Van der Veer, 2003). De auteurs zijn: Torry Gredsted, Valdemar Hanöl, Erna Heinberg, Viva Lütken en Holger Rützebeck. De boeken hadden succes in Nederland; verschillende herdrukken volgden.

En van enkele van deze auteurs zijn meer boeken door Valkhoff uitgegeven.

Enkele banden van Valkhoffs jeugdboeken; zoals in die jaren gebruikelijk, werd geen jaar van uitgifte vermeld (zie pagina 36-37)

Het aantal Nederlandse illustratoren in het jeugdboekenfonds van Valkhoff bedroeg 39. In bijlage 2 worden ze vermeld. Vele ervan hebben een plaats gekregen in Scheen (1969); deze zijn gemerkt met een S. Sommige hebben een vermelding in het *Lexicon Jeugdletteratuur*, gemerkt met L. Braakensiek en Borrebach hebben bij Valkhoff een grote rol gespeeld, gevolgd door Van Mens, Lutz en Pieck. De meeste illustreerden in een populaire, duidelijke stijl, die weinig aan de fantasie overliet. De illustratoren van de boeken van Van Hichtum en Surtorius (Cramer en Simunek) zijn niet in de lijst opgenomen (zie ook noot 7).

Van een viertal buitenlandse illustratoren werden afbeeldingen overgenomen: Louis Bomble de Richemont (1862-1927), Oscar Knudsen, Axel Mathiesen en K. Simunek. Deze personen zijn niet in bijlage 2 vermeld.

Ro Lobatta, die de band van een der boeken van Emmy Belinfante ontwierp, is mogelijk een schuilnaam van Hans Borrebach.

8 Cissy van Marxveldt, Kwikzilver, 1e druk, bandtekening door Henri Pieck.

9 Emmy Belinfante-Belinfante, Wisselend getij, 2e druk, bandtekening door Willi Bredijk.

12 Luc. Willink, Pieterjoris, 1e druk, bandtekening door Titus Leeser.

13 Viva Lütken, De wijde-wijde wereld, 2e druk, bandtekening door Hans Borrebach.

10 C.Joh. Kieviet, In „den Otter“, 2e druk, bandtekening van Johan Braakensiek.

11 Jo Ufkes, Een vroolijke Frans, 3e druk, bandtekening door B. & M, Midderigh-Bokhorst.

14 C.Joh. Kieviet, Vroolijke Vertellingen, 1e druk, bandtekening door W.K. de Bruin.

15 C.Joh. Kieviet, Het vroolijke trio, 2e druk, bandtekening door Johan Braakensiek.

16 Jan Sluyters, in: aankondiging voor C. Joh. Kieviet, Ab en z'n vrienden, 1e druk, 1906.

17 Henri Pieck, frontispice in: Cissy van Marxveldt, Kwikzilver, 1e druk, n.g.

21 Titus Leeser, in: Luc. Willink, Pieterjoris, 1e druk, n.g.

22 Hans Borrebach, in: Viva Lütken, De wijde-wijde wereld, 2e druk, n.g.

18 Willi Bredijk, in: Emmy Belinfante-Belinfante, Wisselend Getij, 2e druk, n.g.

20 Louis Raemaekers, in: Jo Ufkes, Een vroolijke Frans, 3e druk, n.g.

↑
23 B.&J. Midderigh-Bokhorst, in: Jo Ufkes, Bremheuvcl, 1e druk, n.g.

←
24 W.K. de Bruin, in: C. Joh. Kieviet, Vroolijke Vertellingen, 1e druk, n.g.

IV De overige fondsen van Valkhoff

We onderscheiden hier drie groepen van publicaties.

a Nederlandse fictie

Dit fonds omvat een groot aantal romans van uiteenlopende signatuur. Vele hebben een christelijke of een Indische achtergrond; andere boeken hebben een theosofisch karakter, sommige zijn duidelijk streekgebonden of hebben een vrijzinnig karakter. De auteurs hebben over het algemeen geen blijvende bekendheid gekregen.⁸

b Vertaalde romans

Hierbij vinden we romans van auteurs uit andere taalgebieden, vooral uit het Deense en Scandinavische gebied.⁹ De auteurs hebben soms een

christelijke achtergrond, maar ook hier kan men boeken met een naturalistische inhoud aantreffen. Noord Europa inclusief Duitsland was in het begin van de twintigste eeuw een rijke bron van romantische literatuur. Zowel de natuurbeschrijvingen als de schildering van de menselijke gevoelens werden door vele lezers op hoge prijs gesteld. Pas vanaf midden jaren dertig ebde de populariteit geleidelijk weg. Het Lectorium gaf ook van buitenlandse auteurs een beoordeling en vermeldt de titels van de in het Nederlands vertaalde boeken.

c Non-fictie

Hier toe behoren enkele religieuze werken, enige schoolboeken, diverse monografieën en de reeds genoemde *Militaire Bibliografie*. Auteurs als Blok,

⁸ Enkele auteurs waren succesvol in het Valkhoff fonds Nederlandse fictie: Thérèse Hoven (1860-1941); ontspanningsromans, veelal met een Indisch tintje (ze gebruikte soms het pseudoniem Adinda) en meisjesboeken; 18 titels. Marie Ovink-Soer (1860-1937); Indische romans en kinderboeken; 5 titels. H.Z. Zegers de Beyl (1849-?); Indische romans met protestants-christelijke achtergrond; 5 titels. L.H.J. Lamberts Hurrelbrinck (1856-1941); RK streekromans en schetsen; 4 titels. F.W. Drijver (1860-1940); romans met protestantse inslag; 4 titels. Johannes Reddingius (1873-1944); Rozenkruiserachtige romans, gedichten; 2 titels. Cissy van Marxveldt is reeds in III genoemd. In III is al opgemerkt dat Thérèse Hoven en Marie Ovink-Soer mogelijk ook jeugdboeken hebben gepubliceerd; we noemen titels als *Ons Proefjaar* en *Ridder Harald* van Hoven en *Ciska van Dannenburg, De Canneheuweltjes in Indië*, en *Annie's Verlof* van Ovink-Soer. Van de meeste van de overige auteurs werden slechts een of twee titels in het fonds van Valkhoff aange troffen. De vrijwel complete lijst (zonder details) omvat: Tine van Aalst-Gobius; J. Adriani; Louise Ahn-de Jong; Cath. Alberdingk Thijm; Jan Apol; J. Arnoldsen; A.S.H. Booms; R.J. Brandenburg; Suze la Chapelle-Roobol; H.T. Chappuis; Margreet Dijkstra; J. Eigenhuis; Fiore della Neve, ps. van M.G.L. van Loghem; H. François; M. Gijsen; Gerda Haverman; "Hetty" (?); Mil van Hoorn; J. Hora Adema; G. van Hulzen; Victor Ido, ps. van H. van de Wall; Karamati, ps. van A.A. Fokker; J. Kleefstra; W.P. Kops; Vincent Loosjes; Virginie Loveling; Maarten Maartens, ps. van J.M.W. van der Poorten Schwartz; Hilda van Rechteren, ps. van Hilda van Nijmegen Scho-

negevel; André de Ridder; Vera Robinson, ps. van Hans de la Rive Box; Warda Rooze; Edward Røpcke; A.W. Scheltema-Tideman; André Schillings; J.P. Schoemaker; Anton Smit; P. ter Spil; Jan Stork; Is. Teirlinck; Jo Waldorp-van der Togt; H. Witte. L. de Rooy van Heerlen, pseudoniem van Pieter Valkhoff, werd al genoemd in I; op zijn naam staan twee titels bij de uitgeverij Valkhoff. ⁹ De prijscouranten van Valkhoff tonen een grote reeks van buitenlandse romanschrijvers, maar slechts weinigen hebben meer dan twee titels in het Valkhoff-fonds. Het zijn A. Ehrencron-Müller (Denemarken) (1874-?), protestants-mystiek met 5 titels, en Anna Wahlenberg (Zweden) (1858-?), vrouwenromans met 6 titels. De broers (?) Lie, namelijk Bernt, Erik en Jonas Lie (Noorwegen) (1833-1908); fantastisch, episch; van de laatste gaf Valkhoff in 1906 uit: *Ten oosten van de zon, ten westen van de maan en achter Babylon's toren*. Van alle andere buitenlandse romanciers vinden we slechts een of twee boeken in het fonds. Ook hiervan geven we de lijst zonder commentaar: Adrien Bertrand (Frankrijk); Elisabeth Cambridge, ps. v. Barbara K. Webber Hodges (Groot-Brittannië); Helena Dickmar (Noorwegen); G. Droz (Frankrijk); Arne Garborg (Noorwegen); Hulda Garborg (Noorwegen); Gustav af Geyerstam (Zweden); Axel Lundegard (Zweden); A. Palacio Valdes (Spanje); Barbra Ring (Noorwegen); Palle Rosenkrantz (Denemarken); Sigurd, ps. van A. Hedenstjerna (Zweden); Ernst von Wildenbruch (Duitsland); Olga Wohlbrück (Duitsland). Evenals bij de jeugdboeken zijn ook hier Deense auteurs te vinden.

Coomaraswamy en Kingford zijn bekend vanwege hun theosofische of verwante belangstelling en activiteiten.¹⁰

19 Johan Braakensiek, in: C. Joh. Kieviet, In "Den Otter", 2e druk, n.g.

¹⁰ Enkele titels uit het non-fictiefonds van Valkhoff. Niet van alle titels konden de jaren van uitgave worden gevonden. J.A. Blok, *Het bewegende licht; De woorden der wet*, 1916. C.C. Blok-Franse (vert.), *De leerlingen van Tsjwang Tze*. J.A. Blok en W.D. van Renesse: *Is er een wereldbewustzijn?*. A.K. Coomaraswamy, *Wat heeft het Oosten bijgedragen tot het welzijn der mensheid?*. L.W. Holmes, *Corruptie en afpersing*, 1934. W.J. Kamphuis, *Verzekeringswetten*, 1919. Anna Kingford en Edward Maitland, *De ware weg*, 1916. A.J. de Koff, *De organisatie onzer levende strijdkrachten*, 1897. Henri Meijer, *Achter het autostuur*. R. Miedema, *Johan van Oldebarneveldt herdacht 1619-1919*, 1919. Chr.A.C. Nell, *Weer en wind*, 1936. H.J. Reynders, *Gedenkboek Stedelijk Gymnasium Amersfoort 1376-1926*, 1928. André Schillings, *Guido Gezelle*. J.P. Schoemaker, *Verhalen uit de Indische krijgsgeschiedenis*, 1912. M. Schrek, *Nederland, zijn leger, officieren en soldaten*, 1892. Ing. J. Spaander, *Rusland technisch bekeken*, 1936. J.M. Thiel, *Rekenkunde I en II*. F.C. Unger, *De uitspraak van het Latijn*, 1926 (aanleiding was de strijd onder leraren over dit onderwerp). C. Valkhoff, *Omzetbelastingwet*, 1933. Marius Valkhoff, *Étude sur les mots Fran-*

çais d'origine Néerlandaise, 1931. Prof. dr. P. Valkhoff, *Over Frankrijks letterkunde*, 1924; *De strijd tegen de romantiek in het tegenwoordige Frankrijk*. F. Wesseling, *Sport en gymnastiek*, 1896. W.A. van Zijst, *De nationaliteit der schepen enz.*, 1897. Tot dit fonds kan men diverse drukwerken rekenen, waarvan we noemen: *Ons Vorstenhuis kwartet*, 1898, uitgegeven naar aanleiding van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina; het is waarschijnlijk het eerste in Nederland uitgegeven gelegenheidskwartetspel. Bernard Canter, *Poppenkast, een vrolijk spel vol ernst*, 1914 (aanwezig in NVP-Unima bibliotheek). *Dagboek voor het Christelijk gezin*, 1910. *Kalender* voor 1923 met vier prenten van Piet van der Hem. Adresboeken voor Amersfoort, Baarn en Soest, vanaf 1891. Toeristische werkjes als *Gids voor Amersfoort*, 1914 en *Vidi, Gids voor Amersfoort en Omstreken*, 1923. *Onder de wapenen; vrolijke schetsen van een gemobiliseerde verslaggever*, 1939; auteur J.G. Raatgever (beschreven als redacteur van het *Utrechts Dagblad*); omslagtekening van een lachende soldaat van Hans Borrebach; overige illustraties van G. Dill. Zie ook II voor enkele tijdschriften.

v Bronnen

Enkele Valkhoff-catalogussen, brochures en brieven bevinden zich in de bibliotheek van de *Vereniging voor het Boekenvak*, files PPA 528:6 en 528:7, bewaard in de Universiteitsbibliotheek, Bijzondere Collecties, Amsterdam; andere archieven van de firma zijn niet gevonden.

Biografische gegevens zijn ontleend aan bestanden van de Koninklijke Bibliotheek, aan encyclopedieën en aan:

- Lexicon van de Jeugdliteratuur*, redactie H. Verschuren, uitgeverij Nijhoff (eerder Samsom), vanaf 1982: gegevens over Cissy van Marxveldt, Emmy Belinfante-Belinfante, Guus Betlem, C.J. Kieviet, Truida Kok en Willy Pétilion.
- Lectuur Repertorium*, eerste uitgave 1952, redactie Joris Baers; uitgave Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen, Antwerpen; latere edities 1962 en 1974.
- Verkoopcatalogi van de firma's De Spreng, Henk van der Burg en Alfa Haganum.
- Wikipedia, artikelen over auteurs en illustratoren.
- Internet: Antiquoek, Boekwinkeltjes en andere sites voor oude boeken.
- Artikel "J. Valkhoff Sr., 1864-1934", *Nieuwsblad voor de Boekhandel*, 101 (1943), 543-544.

Ton Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*, uitgave De Arbeiderspers, 1990.

Leo Beek jr., Haarlem, persoonlijke mededeling, 2001.

A.G.H.M.F. Brok, '*De club "Van zessen klaar"- Wie gaf het boek als eerste uit?*', *Boekenpost* 86, (november/december 2006), 4-5.

A.G.H.M.F. Brok, persoonlijke mededeling, 2006.

J.A. Brongers, "*Vier eeuwen drukkers- en uitgeversactiviteit in Amersfoort*", in: J.A. Brongers, B.G.J. Elias en R.M. Kemperink, *Amersfoortse opstellen, historie, archeologie, monumentenzorg*, Amersfoort, 1989, 164-184.

J.A. Brongers, *Historische Encyclopedie van Amersfoort*, uitgave Filatop, Amersfoort, 1998.

M.M.F. Fokkema e.a., *Uitspraak van het Tribunaal te Utrecht inzake Johan Valkhoff*, 7 oktober 1946.

Gerard Groeneveld, *Zwaard van de geest: het bruine boek in Nederland 1921-1945*, uitgave Vantilt, Nijmegen, 2001.

Gerard Groeneveld, Haarlem, persoonlijke mededeling, 2001.

Mr. W. HoEVERS, *Verslag over het Beheer van het privé vermogen en de handelszaak van J. Valkhoff*, november 1946.

H. Knippenberg en M. van Schendelen (red.), *Alles heeft zijn plaats: 125 Jaar geografie en planologie aan de Universiteit van Amsterdam*, uitgave Aksant, 2003.

M. Rietveld- van Wingerden, *Voor de lieve kleinen – Het jeugdtijdschrift in Nederland 1757-1942*, uitgave NLBC, 1992.

Ewoud Sanders, mededeling in bijeenkomst van de Stichting Geschiedenis Kinder- en Jeugdliteratuur (SGJK), 28 oktober 2006.

Pieter A. Scheen, *Lexicon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950*, uitgave Kunsthandel Pieter A. Scheen, 1969.

Marjan Schuddeboom, persoonlijke mededelingen, 2001.

Marjan Schuddeboom, '*Cissy van Marxveldt een duvel van een meid*', *Berichten van Moeder de Gans*, v. nr. 2 (juni 2006), 5-8.

Janneke van der Veer, '*Willy Pétilion*', *Boekenpost* 49, (sept./okt. 2000), 22-23.

Janneke van der Veer, '*Bekroonde jeugdboeken uit Denemarken bij Uitgeverij Valkhoff & Co*', *Boekenpost* 67, (sept./okt. 2003), 26-27.

Margreet van Wijk-Sluyterman, persoonlijke mededelingen, 2001.

Zuidema, "*Valkhoff*", in: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, 3, kolom 1269, uitgave Sijthoff, 1914.

HERKOMST VAN DE AFBEELDINGEN

1: Collectie Archief Eemland.

4, 5, 6, 16: Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bibliotheek van de Vereniging voor het Boekenvak.

Alle overige: Collectie Van der Lee.

BIJLAGE 1

De auteurs van Valkhoff met hun jeugdboeken, het jaar van de eerste druk en hun illustratoren.

1 George van Aalst (1897-1925); schreef klein aantal avonturenboeken, waaronder de Bengels serie (eerste vier boeken hieronder)

- De bengels van IIIB*, 1923; ill. Jan Lutz, Is van Mens, band Henri Pieck.

- De HBS-krant*, 1923; ill. Is van Mens.
- De bengels op reis*, 1924; ill. Jan Lutz, Is van Mens, band Henri Pieck.

- De schoolfuif*, 1925; ill. Jan Lutz, Is van Mens, band Henri Pieck.

- Lotgevallen van een voetbalschoen*, 1924; ill. Jan Lutz.

2 Tine van Aalst-Gobius, echtgenote van George van Aalst; schreef enkele meisjesboeken.

- Tweeërlei leven*, 1915; ill. Louis Raemaekers.
- 3 Emmy Belinfante-Belinfante** (1874-1944 Theresienstadt); schreef ca. 20 neutrale, vrolijke meisjesboeken zonder veel diepgang.
- Confetti* (met Cissy van Marxveldt), 1930; ill. Hans Borrebach.

- Contrasten*, 1931; ill. Ro Keezer.
- Wending*, 1932; ill. Ro Keezer.
- Mieke van "De Klapproos"*, 1933; ill. Ro Keezer, Hans Borrebach (?).

- Wisselend getij*, 1934; ill. Willi Bredijk.
- Naar sneeuw en zon*, 1934; ill. Hans Borrebach.

- Het geitenweitje*, 1938; ill. Hans Borrebach, band Willi Bredijk.

- Het muizennest*, 1939; ill. Hans Borrebach.
- We slaan ons er door*, 1939; ill. Els Bode.

4 Guus Betlem (1905-1977); schreef veel spannende jongensboeken en vrolijke meisjesboeken in oppervlakkige stijl.

- De verjongingskuur*, 1937; ill. Hans Borrebach.

5 J.W. Blok; schreef enkele avonturenboeken voor jongens.

- Bram Geurts' avonturen*, 1907; ill. Jan Sluijters.

6 Louis Bousenard (Frankrijk, 1847-1910), auteur van avonturenboeken.

- De stoutmoedige luchtreizigers*, 1911 (vertaling J.L. van der Moer); illustrator onbekend.

7 Frances Hodgson Burnett (Groot-Brittannië-Verenigde Staten, 1849-1924); schrijfster van in totaal circa 20 romantische jeugdboeken.

- De kleine prinses*, 1907; oorspronkelijke Engelse illustraties.

8 Lina van Bussum, pseudoniem van F.J. Valkhoff-Jonkhoff (1878-1933); zie noot 2.

- Het kwartet*, 1904; ill. Jan Sluijters.

9 Cornelis Franciscus van Dam; journalist; schreef avontuurlijke reisverhalen voor jongens en informatieve werken.

- Fred Donders onder de Arabieren*, 1928; ill. Eelco ten Harmsen van der Beek, band Is. van Mens.

10 Johan W. Eekhof; schreef avonturenboeken voor jongeren.

- De zwarte panthers*, 1930; ill. Jan Lutz.
- Het valkenkamp*, 1938; ill. Jan Lutz.

11 Jan Eigenhuis (1866-1944); schoolhoofd in Den Haag; schreef groot aantal vooral protestants-christelijke Heimat-romans, spelend in Waterland, en enkele jeugdboeken.

- Kampavonturen*, 1920; ill. Is van Mens.

12 Ine van Etten (1903-1990), eigenlijk G.B.M. van Etten-Sjoukes; schreef romanntjes voor jongeren en detectiveverhalen.

- Jenny Merkel*, 1938; ill. Hans Borrebach.
- Goedemorgen melkboer*, 1940; ill. Hans Borrebach.

- Idylle in de archipel*, 1940; ill. Willi Bredijk.

13 Truus Eijgenhuysen; schreef grote reeks jeugdboeken.

- De geschiedenis van Pilletje Pruimentaart*, 1926; ill. Jan Lutz.

14 Jan Faber (1870-?); schreef als gepensioneerd schoolhoofd een reeks jongensboeken en pedagogische werken.

- Een Marker jongen*, 1928; ill. Henri Pieck.
- Blinde Hanske*, 1929; ill. Jan Lutz.

15 Marianne Gerards; van haar is maar één verhaal bekend.

- De vreemde vogel*, 1931.

16 C. Goudriaan, pseudoniem van Cornelis Grillk (1885-?); journalist en schoolhoofd; schreef vele avonturenboeken.

- De erfenis van den aviateur*, 1930; ill. Hans Borrebach.

17 Torry Gredsted (Denemarken, 1885-1945); schreef een reeks avonturenverhalen, vooral spelend onder indianen.

- De groene armring*, 1931; ill. Hans Borrebach, Oscar Knudsen.
- Hokota*, 1932; ill. Hans Borrebach.
- De zoon der prairie*, 1932; ill. Hans Borrebach.

- Jean Piaggi*, 1933; ill. Axel Mathiesen.
- Paw*, 1940; ill. Hans Borrebach.

18 Valdemar Hanöl (Denemarken); in het

Nederlands in maar één avonturenverhaal bekend.

- De zilverschedels*, 1932; ill. Hans Borrebach.

19 Erna Heinberg (Denemarken, 1898-1976); in Nederland is slechts één pedagogisch verantwoord meisjesboek uitgegeven.

- Het geheim*, 1932; ill. Hans Borrebach.

20 Anna Hers (1885- 1968), autodidactisch, werkzaam in bibliotheek- en clubhuiswerk; schreef vooral over meisjes met problemen.

- De familie Welmoed*; ill. Willy Sluiter.

21 J.H. Horemans; schreef enkele avonturenverhalen.

- De jacht op het radium*, 1931; ill. Hans Borrebach.

22 Eduard C. Houbolt (1869-1950), schrijver van kinderboeken en van historische werken over Wassenaar en omgeving; zwager van C. Joh. Kieviet.

- De smokkelaars van Wassenaar*, 1906; ill. Johan Braakensiek.

23 Anna Hubert van Beusekom (1882-1926); schrijfster van vooral meisjesboeken.

- Piepkuintje*, 1909; ill. Willem Wenkebach.
- Ben*, 1912; ill. Willem Wenkebach, band O. Geerling.

- De oudste*, 1913; band Johanna van der Pot.
- Een spannetje van vier*, 1913; ill. Willem Vaarzon Morel, band O. Geerling.

- De trekvogels*, 1913; band Johanna van der Pot.
- Een half dozijntje*, 1916; ill. Johanna van der Pot.

- Opa en Ineke*, 1928; ill. Johanna vann der Pot.

24 Paul d'Ivoi (Frankrijk), pseudoniem van Paul C.P.E. Deleutre (1856-1915); schrijver van avontuurlijke jongensboeken.

- De meester van de blauwe vlag*, 1908; ill. Louis Bombled de Richemont.
- Miss Mousqueterr*, 1909.
- De tien gouden oogen*, 1912.
- Naar het land der Druzen*, 1913.

25 Louise P.J. de Jager Meezenbroek-van Beverwijk (1869-?), was lerares kantklossen; schreef enkele kinderboeken.

- Toen Else dertien was*, 1925; ill. Jan Rinke, later Jan Sluijters.

26 C. Joh. Kieviet; voor enkele bijzonderheden: zie III.

- In woelige dagen*, 1894; ill. Johan Braakensiek.
- Het slot op den Hoef*, 1897; ill. C. Koppenol.
- De club van zessen klaar*, 1898; ill. C. Koppenol.
- Ab en z'n vrienden*, 1903; ill. C. Koppenol;

later Jan Sluijters, band J. Braakensiek.

- Jongens van Oudt-Holland*, 1904; ill. J. Braakensiek.
- De Kennemer vrijbouter*, 1905; ill. J. Braakensiek.

- De hut in het Bosch*, 1905; ill. A. Beerends, later J. Braakensiek (1910) en Jan Lutz (1927).
- De zoon van Dik Trom*, 1907; ill. J. Braakensiek, later L. Raemaekers met Jan Sluijters, Henri Pieck.

- In "Den Otter"*, 1908; ill. J. Braakensiek.
- Vrolijke Vertellingen*, 1909; ill. W.K. de Bruin, Pieter van Geldorp en "Kobus", later band Is van Mens (1922).
- Kleine Olle en zijn ekster*, 1909.

- De club in Valkenburg*, 1910; ill. J. Braakensiek, later Jan Sluijters met Henri Pieck.
- Pension Zoneduin*, 1910; ill. J. Braakensiek.
- Toen Dik Trom een jongen was*, 1912; ill. J. Braakensiek.

- De duinheks, een verhaal uit den Franschen tijd*, 1913; ill. J. Braakensiek.
- Uit het notulenboek van Dorus*, 1915; ill. J. Braakensiek.
- De geheimzinnige koepel*, 1918; ill. Pol Dom.
- Het vrolijke trio*, 1920; ill. J. Braakensiek, later Jan Sluijters met Henri Pieck.
- Pim en Kim*, 1927; ill. Wam Heskens.

27 Truida Kok (1869-1949); haar meisjesromans spelen zich af in gegoede Gooise families en op kostscholen.

- Loula Almerus*, 1897; ill. Willem Steelink.
- Flora van Marcksveld*, 1898; ill. id.
- Twee zusjes en ik*, 1899; ill. id.
- Jong Holland*, 1907; ill. Henk Meijer.

28 Jan Gerrit Kramer (1870-1931); schoolhoofd en leraar geschiedenis; schreef historische jongensboeken.

- Tot ridder gelagen*, 1898; ill. C. Koppenol.
- De Landverhuizers naar Nieuw-Amsterdam*, 1927; ill. Louis Raemaekers, band Jan Lutz.

29 E. Kuipers-van der Koogh, die soms het pseudoniem Elisabeth gebruikte; ze schreef eenvoudige vertellingen voor kleuters.

- Twee vriendinnen*, 1907; ill. Jan Sluijters.
- 30 Viva Lütken** (Denemarken, 1872-1947); schreef verschillende jeugdboeken.
- De wijde, wijde wereld*, 1932; ill. Hans Borrebach, band "Georgia F."
- De storm*, 1938; ill. Willi Bredijk.

31 Cissy van Marxveldt; voor enkele bijzonderheden zie III.

- De HBS-tijd van Joop ter Heul*, 1919; ill. Is van Mens, later Hans Borrebach, band Henri Pieck.

- *Joop ter Heuls problemen*, 1921; ill. Is van Mens, later Hans Borrebach, band Henri Pieck.
- *Joop van Dil-ter Heul*, 1923; ill. Is van Mens, later Hans Borrebach, band Henri Pieck.
- *Joop en haar jongen*, 1925; ill. Is van Mens, later Hans Borrebach, band Henri Pieck.
- *De Kingfordschool*, 1922; ill. Is van Mens, band Jan Lutz.
- *Het hoogfatsoen van Herr Feuer, Herinneringen uit mijn Duitschen kantoortijd*, 1923; band Henri Pieck.
- *Vriendinnen*, 1923; ill. Is van Mens.
- *Het nieuwe begin*, 1924.
- *Rekel*, 1924; ill. Is van Mens, band Henri Pieck.
- *De stormers*, 1925; ill. Henri Pieck.
- *Kwikzilver*, 1926; ill. Henri Pieck.
- *Een zomerztheid*, 1927; ill. Hans Borrebach, band J.M. Lutgge.
- *De louteringskuur*, 1928; ill. Hans Borrebach, band J.M. Lutgge.
- *De Arcadia – Een genoeijlike reis naar Spitsbergen*, 1928; ill. Hans Borrebach.
- *Marijke*, 1929; ill. Hans Borrebach.
- *De toekomst van Marijke*, 1932; ill. Hans Borrebach.
- *Marijke's bestemming*, 1934; ill. Hans Borrebach.
- *Puck van Holten*, 1931; ill. Hans Borrebach.
- *De enige weg* (vervolg van *Puck van Holten*), 1935; ill. Hans Borrebach.
- *Pim de Stoetel*, 1937; ill. Hans Borrebach.
- 32 **Jan D. Meijer**; van hem is een enkel avonturenboek bekend.
- *Woudloopers*, 1930; ill. Titus Leeser.
- 33 **Gerard Meyer**.
- *Een wonderreis door het heelal*, geen jaar bekend.
- 34 **Ada van Oordt**; schreef meisjesromans.
- *De baantjes van Mia Reitsma*, 1936; ill. Willi Bredijk.
- 35 **Tine Ophof-Sterk**; bekend door haar meisjesboeken.
- *Een moeilijk jaar voor de Van Heerdentjes*, 1921; ill. J. en B. Midderigh-Bokhorst; de tweede druk van dit boek heeft de naam Valkhoff op de titelpagina, maar de naam N.V. Boekhandel Visser & Co op de rug.
- *Morgennevelen*, 1925; ill. W. Ising.
- 36 **Estrid Ott** (Denemarken, 1900-1976); schreef romantische jeugdverhalen spelend in Scandinavië.
- *Sonja als journaliste*, 1932; vertaling Mary Horrix; ill. Hans Borrebach, omslag Georgia F.

- 37 **Willy Pétilion**, pseudoniem van H.W. van Tienhoven-Mulder (1883-1948); schreef een grote serie succesvolle brave meisjesboeken; haar pseudoniem ontleende ze aan haar eerste man, Adolf Pétilion. Haar tweede man, A.B. van Tienhoven, publiceerde ook twee jeugdboeken bij Valkhoff (Van der Veer, 2000).
- *Ina en hare moeder*, 1920; ill. Pol Dom, band Henri Pieck.
- *Secretaresje*, 1933; ill. Hans Borrebach.
- *Durfhet aan!*, 1934; ill. Hans Borrebach.
- *Zigeunerkind*, 1935; ill. Willi Bredijk.
- *Tinker's vrienden*, 1936; ill. Hans Borrebach.
- *Wil trekt naar Amerika*, 1939; ill. Hans Borrebach.
- *Wil moet het zeggen*, 1940; ill. Hans Borrebach.
- 38 **Wally Poelman**; van hem is slechts één jongensboek bekend.
- *De motorclub*, 1930; ill. Hans Borrebach.
- 39 **D.J. Polak**; leraar op een HBS in Amsterdam; schreef voor zover bekend één jongensboek.
- *Bram Blik op kostschool*, 1925; ill. Jan Lutz.
- 40 **W. Rank**; van deze schrijver is maar één boek bekend.
- *De kristallen trap*, 1925; ill. Ella Riemersma.
- 41 **Holger Rützebeck** (Denemarken).
- *De listige lakei*, 1931; ill. Hans Borrebach.
- 42 **A.J. Sanders**.
- *Mimi's toovertuin: De kale kikker*, 1934; ill. Eelco ten Harmsen van der Beek.
- 43 **Christina H. Sevenhuysen-Verhoeff** (1906-?); Montessorileidster; verbleef lange tijd in Indië; schreef Indische jeugdromans.
- *Tussen sawahs en bergen*, 1936; ill. Rie Reinderhoff.
- 44 **M. Sluizer**; van deze auteur werd slechts een enkel boek genoemd.
- *Een wonderkind*, 1930.
- 45 **K. Smedenborgh**; evenals vele van de Valkhoff-auteurs is van deze schrijver maar één boek beschreven.
- *Heintje Plezier*, 1931; ill. Nico Bulder.
- 46 **Ditte G. Steunenbergh**; auteur van avontuurlijke jeugdboeken.
- *De smokkelaars van Oldenenk*, 1907; ill. Louis Raemaekers.
- *Het geheim van het Basseld*, 1912; ill. H. Meijer.
- *De bond van drie*, 1913; ill. G.D. Hoogendoorn.
- *Een Hollandsche zeeman uit den Franschen tijd*, 1913; ill. G.D. Hoogendoorn.
- *In de branding*, jaar onbekend; ill. Bernhard Mulder.
- 47 **Pam Terwinde**, pseudoniem van Minnie de Winter; schreef aantal meisjesromans.

- *Luuk's laatste schooldag*, 1931; ill. Hans Borrebach.
- 48 **A.B. van Tienhoven** (1888-1931); schreef kind- en jeugdboeken; was enige tijd gehuwd met Willy Pétilion.
- *De noodlottige tochtgenoot*, 1921; ill. Willem Vaarzon Morel.
- *Een kerstvacantie in de sneeuw*, 1919; ill. Is van Mens.
- 49 **Walter Tomson**; schreef (als vele anderen) avontuurlijke reisverhalen.
- *Wegen door de wildernis*, 1935; ill. Rein Stuurman.
- 50 **Johan Treffers** (1883-1945); schreef jongensboeken die meestal op school speelden.
- *Een HBS-film*, 1924; ill. Is van Mens.
- *Het zontje van den directeur*, 1925; ill. Is van Mens.
- *De kosteloze*, 1926; ill. Is van Mens.
- 51 **A. Trekker**; auteur van een serie jeugdboeken.
- *Een prettige logé*, 1925; ill. Jan Lutz.
- *Zuervers*, 1926; ill. Jan Lutz.
- 52 **Jo Ufkes**; was leraar aan de Nutsmulo te Breda; schreef luchthartige meisjesboeken.
- *Een vrolijke Frans*, 1906; ill. Louis Raemaekers, later Jan Lutz; band B. en J. Midderigh-Bokhorst.
- *Aan het begin*, 1916; ill. B. en J. Midderigh-Bokhorst.
- *Bremhewel*, 1916; ill. B. en J. Midderigh-Bokhorst.
- 53 **Rein Valkhoff** (1899-1971), neef van Jan Valkhoff (2); auteur van vele jeugdboeken.
- *Toffie & Co*, 1927; ill. Jan Lutz.
- *De bruinvisschen*, 1928; ill. Jan Lutz.
- *Hans Boogaard*, 1929; ill. Jan Lutz, band Han van Meegeren.
- 54 **Ella Vémor**, pseudoniem van Annie van Essen-Bosch) (geboren 1895); ze schreef “bakvisromans” (voor oudere meisjes), en onder eigen naam enkele religieuze meditatiewerken; Annie van Essen-Bosch gebruikte ook het pseudoniem Ina Dubois; onder die naam publiceerde ze *Noodlanding*.
- *Het huis op 't duin*, 1925; ill. Adriëne Broekman-Klinkhamer.
- 55 **Ella Vémor**, pseudoniem van Annie van Essen-Bosch) (geboren 1895); ze schreef “bakvisromans” (voor oudere meisjes), en onder eigen naam enkele religieuze meditatiewerken; Annie van Essen-Bosch gebruikte ook het pseudoniem Ina Dubois; onder die naam publiceerde ze *Noodlanding*.
- *Het huis op 't duin*, 1925; ill. Adriëne Broekman-Klinkhamer.
- *Tweelingen*, 1926; ill. Henri Pieck.
- *Kameraden*, 1927; ill. Henri Pieck.
- *Uit één gezin*, 1929; ill. Henri Pieck.
- *Noodlanding*, 1931.
- 55 **Barend Verel**; van hem is één boek bekend.
- *De groote spelbreker*, 1927; ill. Jan Lutz.

- 56 **Jo van der Wal**; zij schreef een enkel jeugdboek.
- *Het lied van de Kokila*, 1936; ill. Hans Borrebach.
- 57 **Jan Webster** (Groot-Brittannië, 1876-1916).
- *De spookhoeve*, 1918.
- 58 **Luc Willink** (1897-?); journalist bij het dagblad *Het Vaderland*; schreef schetsen, filmkritieken, een tweetal kinderboeken en andere stukken; was ook organisatorisch actief; door hem gepubliceerde korte schetsen werden verzameld in het hier vermelde boek.
- *Pieterjoris*, 1934; ill. Titus Leeser.
- 59 **Softe Wörrishöffer** (Duitsland, 1838-1890); schreef vele jongensboeken.
- *Aan land gespoeld*, 1900.
- *Gered*, 1906.
- *Door wouden en woestijnen*, 1906.
- 60 **Kerst Zwart** (1859-1935), schoolhoofd te Ruurlo, onderzoeker van en auteur over Achterhoekse folklore.
- *De blokhut in het Stoeveveld*, 1922; ill. Willem Vaarzon Morel.

BIJLAGE 2

De Nederlandse illustratoren in het jeugdfonds van Valkhoff

Toevoeging S betekent: vermeld in Scheen (1969).
Toevoeging L betekent: vermeld in *Lexicon Jeugdliteratuur*.

- 1 **A. Beerends**; van deze persoon is niets bekend.
- 2 **Els Bode** (1915-?), woonde en werkte in Amsterdam tussen 1919 en 1952 – S.
- 3 **Hans Borrebach** (1903-1991), werd opgeleid en werkte in Den Haag; illustreerde vooral meisjesboeken; was ook fotograaf en vanaf 1970 schilder van erotische taferelen – SL.
- 4 **Johan Braakensiek** (1858-1940), werd opgeleid, woonde en werkte in Amsterdam; tekende veel politieke prenten en illustreerde vooral volksverhalen en historische werken – S.
- 5 **Willi Bredijk**; van haar is weinig bekend.
- 6 **Adriëne Broekman-Klinkhamer**, (1876-1976), opgeleid in Haarlem en Den Haag, woonde en werkte vooral in Amsterdam; was ook schilder.
- 7 **Willem (W.K.) de Bruin**, (1871-1945), zoon van een lithograaf, opgeleid tot MO

- Tekenen in Den Haag; illustreerde vooral schoolboeken van Ligthart/Scheepstra voor Wolters, en jeugdboeken voor Kluitman – L.
- 8 **Nico Bulder** (1898-1964), opgeleid, wonend en werkend in Groningen; leraar en illustrator – S.
- 9 **Pol Dom** (1885-1978), geboren en opgeleid in Antwerpen, woonde onder andere in Laren en Den Haag; tekende veel scherpe politieke prenten – SL.
- 10 **O. Geerling** (1850-?), een Vlaamse illustrator.
- 11 **Petrus (Pieter) van Geldorp** (1872-1939), opgeleid in Amsterdam, graficus en tekenaar, onder andere van politieke prenten – S.
- 12 **Eelco ten Harmsen van der Beek** (1897-1953), opgeleid en wonend in Amsterdam; gehuwd met Freddie Langeler met wie hij veel samenwerkte; reclametekenaar (onder andere Flipje van Tiel) en illustrator van jeugdboeken – SL.
- 13 **Wam Heskes** (1891-1973), geboren in Delft, opgeleid in Den Haag en Rotterdam, schilder, (snel)tekenaar, violist, acteur, radio-medewerker.
- 14 **Gerard (G.D.) Hoogendoorn** (1892-1948).
- 15 **Willem J. Ising** (1858-1939), geboren in Amersfoort, opgeleid onder andere in Den Haag en vooral in deze stad werkend, schilder en tekenaar – S.
- 16 **Ro (Rosa) Keezer**, geboren 1905, tekenares, woonde te Batavia en Amsterdam – S.
- 17 “**Kobus**”; van de illustrator die dit pseudoniem gebruikte, is nog niets bekend.
- 18 **Kees (Cornelis) Koppennol** (1865-1946), opgeleid in Den Haag, schilder, illustrator en tekenaar, werkzaam bij *De Porceleyne Fles* in Delft – S.
- 19 **Titus Leeser** (1903-1996), opgeleid tot beeldhouwer in Den Haag en München; daarnaast reclametekenaar en illustrator – S.
- 20 **Jaap (Jacob Martinus) Lutgge** (1904-1989), opgeleid in Amsterdam, schilder, graficus, tekenaar, ontwerper, reisde veel, was later docent in Amsterdam – S.
- 21 **Jan Lutz** (1888-1957), opgeleid in Düsseldorf, actief in Amsterdam, schilder en graficus, illustreerde voor reclame en kinderboeken – S.
- 22 **Han van Meegeren** (1889-1947), haalde na ingenieursdiploma in Delft een akte M.O.Tekenen, was schilder en tekenaar, bekend als Vermeer-vervalser – S.

- 23 **Henk Meijer**, geboren 1884, opgeleid in Groningen en Amsterdam, actief in Groningen, Amsterdam en Haarlem, schilder, graficus en illustrator – S.
- 24 **Is (Isidore) van Mens** (1890-1985), opgeleid in Brussel en door Henk Meijer; was op diverse plaatsen actief als schilder en illustrator – S.
- 25 **Jean-Jacques Miderigh** (1877-1970), opgeleid in Den Haag, tekenleraar, grafisch ontwerper en illustrator van kinderboeken met zijn vrouw Dien – S.
- 26 **Dien Miderigh-Bokhorst** (1880-1972), opgeleid in Den Haag, schilderde en illustreerde kinderboeken met haar man – S.
- 27 **Bernhard Mulder**; van deze man hebben wij geen gegevens gevonden.
- 28 **Henri Pieck** (1895-1972), opgeleid in Amsterdam, reisde veel, illustrator tegen wil en dank – SL.
- 29 **Johanna van der Pot**; van haar is niets bekend.
- 30 **Louis Raemaekers** (1869-1956), opgeleid in Amsterdam en Brussel, leraar, tekenaar van politieke prenten en illustrator – S.
- 31 **Rie Reinderhoff** (1903-1991), autodidact, actief in Den Haag, illustreerde vooral kinderboeken – L.
- 32 **Ella Riemersma** (1903-1993), opgeleid in Amsterdam, reclame- en modetekenares, illustreerde kinderboeken.
- 33 **Jan Rinke** (1863-1922), opgeleid in Amsterdam, schilder, graficus en illustrator – S.
- 34 **Willy Sluiter** (1873-1949), geboren in Amersfoort, opgeleid als schilder en graficus in Rotterdam en Amsterdam – S.
- 35 **Jan Sluyters** (1881-1957), opgeleid, wonend en werkend in Amsterdam, schilder en graficus – SL.
- 36 **Willem Steelink** (1856-1928), opgeleid in Amsterdam en Antwerpen, schilder, tekenaar en graficus, illustrator – S.
- 37 **Rein Stuurman** (1900-1984), opgeleid in Amsterdam, schilder, tekenaar (natuur) en graficus – S.
- 38 **Willem Vaarzon Morel sr.** (1868-1955), opgeleid in Haarlem en Amsterdam; schilder, graficus en illustrator – S.
- 39 **Willem Wenkebach** (1860-1937); kreeg privé schilder- en tekenlessen; illustreerde onder andere Verkade albums – S.